

ТРУДОВЕ ПРАВО

Вавженчук С. Я.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного
та трудового права Юридичного факультету
Київського національного економічного
університету ім. -адима Гетьмана

УДК 349.2

Сутність та зміст захисту й охорони трудових прав у законодавстві України

Питання співвідношення понять «захист» та «охорона» прав вже доволі довгий період часу є дискусійним в юридичній науці. Водночас, залишити його без уваги при дослідженні захисту та охорони трудових прав не можна, оскільки відповідь на нього є основою для правильного застосування форм, способів захисту чи заходів охорони. Метою даної статті є обґрунтоване визначення співвідношення понять «захист» та «охорона» трудових прав задля досягнення поставленої мети слід вивчити, яких точок зору притримуються науковці з цього питання; проаналізувати діюче законодавство та положення Конституції України щодо значення та змісту вказаних понять, в яких вони вживаються; проаналізувати положення проекту Трудового кодексу України на предмет виявлення зазначеної проблеми; зробити відповідні висновки.

Проблемам захисту та охорони прав як в загальній теорії, так і в різних галузях права, було приділено увагу такими вченими: Л. Д. Воеводин, Т. І. Іларіонова, Л. О. Красавчікова, Р. З. Лівшиць, О. І. Налівайко, В. Ю. Нікіфоров, П. М. Рабінович, З. В. Ромовська, І. А. Сердюк, Б. Ю. Тихонова, Я. М. Шевченко, В. І. Щербина та іншими. Разом із тим, зазначена проблема не втрачає своє актуальності, а навпаки, в умовах розробки нового Трудового кодексу, набуває нової гостроти в зв'язку з необхідністю вироблення дієвих механізмів захисту прав працівників.

Численні точки зору щодо співвідношення зазначених понять можна згрупувати наступним чином. Згідно з одним підходом, поняття «захист» та «охорона» прав є тотожними та їх можна вживати як синонімічні. Другий підхід полягає у включенні одного досліджуваного поняття до складу іншого. Проблемою вказаного підходу є те, що навіть серед прихильників цієї позиції існують розбіжності щодо того, яке поняття є родовим, а яке – видовим. Так, одні вчені вважають, що охорона є більш широким поняттям та охоплює захист як скла-

довий елемент, інші стверджують, що охорона є складовою частиною захисту. Третій підхід однозначно розрізняє та розмежовує між собою поняття «захист» та «охорона» права, наголошуючи на тому, що це є різні за своїм змістом поняття та явища. Деякі вчені включають захист прав та охорону прав до більш ширшого поняття «правовий захист». Відзначимо, що включення охорони прав до системи правового захисту залежить від того, який зміст вкладати в безпосередньо правовий захист, оскільки очевидно, що охорона прав та їхній захист при такому підході є цілком окремими самостійними правовими явищами. Інші науковці захист та охорону включають до більш ширшого поняття «правова охорона». Існує також і позиція, згідно якої заходи як охорони, так і захисту прав об'єднуються в одне поняття – соціальні гарантії прав і свобод людини і громадянина.

Стосовно співвідношення захисту та охорони прав аналіз діючого законодавства показує, що дані терміни вживаються поряд, але здебільшого мають різне значення. Так, наприклад, в Конституції України поняття «охорона» вживається в контексті «охорона праці, охорона громадського порядку, охорона здоров'я, охорона звання Президента, охорона прав і свобод» тощо; «захист» – «захист Вітчизни, державних символів, прав, свобод, професійних інтересів, суверенітету, територіальної цілісності» тощо [1]. В діючих Законах України, які регулюють охорону певних об'єктів (наприклад, охорона культурної спадщини, охорона прав на винаходи та корисні моделі), в структурі Закону окремим розділом йде «Захист прав» (в Законі України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі»), «Захист традиційного характеру середовища та об'єктів культурної спадщини» (в Законі України «Про охорону культурної спадщини»). Отже, Закони, що регламентують порядок охорони певних об'єктів, містять як норми, які встановлюють правила поведінки суб'єктів по відношенню до охоронюваного об'єкту, так і порядок захисту цих об'єктів від протиправної поведінки та посягань. Водночас, Закони України, що регулюють питання захисту (прав споживачів, економічної конкуренції, населення від інфекційних хвороб тощо), за своїм змістом спрямовані на регламентацію порядку дій суб'єктів права з метою недопущення порушення гарантованих прав, максимального усунення можливостей такого порушення або порядку відновлення порушених прав шляхом закріплення відповідних прав, повноважень цих суб'єктів та органів державної влади, громадських організацій тощо. З викладеного логічним є умовивід, згідно якого правова охорона представляє собою сукупність заходів, способів та засобів, визначених правовими нормами, задля захисту об'єкту охорони від посягань. Звідси – правова охорона будь-якого об'єкту здійснюється шляхом встановлення у законодавстві обов'язкової для всіх міри належної й необхідної поведінки людей стосовно охоронюваного об'єкту, а також наслідків, що настають при відхиленні від встановленого законом еталону поведінки. В залежності від того, що виступає об'єктом правової охорони, правовими нормами визначаються відповідні засоби, заходи та способи досягнення поставленої мети. Звідси – правова охорона та охорона прав не є тотожними поняттями: правова охорона – це абстрактна, правотворча і правозастосовча діяльність, здійснювана за допомогою норм права та в межах правових норм; охорона прав – це діяльність по дотриманню прав і свобод, забезпеченню їх від посягань.

В. Темченко, вивчаючи питання співвідношення досліджуваних нами категорій у механізмі забезпечення прав людини, також проводить аналіз вживання вказаних понять в Конституції України. В результаті дослідження вчений доходить висновку, що термін «захист» використовується в Конституції України в юридичних конструкціях, що, зокрема, позначають: 1) юридичний обов'яз-

Сутність та зміст захисту й охорони трудових прав у законодавстві України

зок держави чи інших зобов'язаних суб'єктів правовідносин із захисту прав і свобод людини; 2) можливості особи реалізувати власне суб'єктивне процесуальне право на захист у випадку порушення її права» [2, с. 59]. Відтак, науковець вважає, що термін «захист» у єдності термінологічних конструкцій, що позначають певні суб'єктивні процесуальні можливості (право) особи щодо захисту порушених прав, стосується будь-якого конституційного права чи свободи, незалежно від буквального вживання цього терміну безпосередньо у тексті норм Конституції України. Це право логічно вичленовується відповідно до теоретичного поняття суб'єктивного права та його структури, в якому структура складається з наступних загальноновизнаних теоретичною наукою елементів: право особи на власні фактичні чи юридичні дії – право-поведінка; право вимагати від іншої сторони виконання обов'язків – право-вимога; можливість звертатися за захистом до компетентних державних органів – право-домагання; можливість користуватися певним соціальним благом, цінністю – право-користування [2, с. 61]. Разом із тим, термін «охорона» у термінологічних словосполученнях Конституції України вживається для позначення достатньо широкого кола повноважень державних органів, що передбачають, зокрема, запобігання правопорушенням, їх недопущення та відновлення прав і свобод у випадку їх порушення, а також притягнення винних до юридичної відповідальності. Головною особливістю вживання цього терміна у Конституції України є його вживання за значенням, аналогічним терміну «захист» як обов'язку держави та інших зобов'язаних суб'єктів до дій щодо забезпечення прав і свобод людини [2, с. 63]. Насамкінець, проаналізувавши міжнародні та національні нормативно-правові акти, дослідник робить висновок, що «терміни «захист» та «охорона» у нормативному контексті вживаються як синоніми чи схожі за значенням поняття щодо мети, завдань, методів та суб'єктів забезпечення прав, тому можуть використовуватись у практиці як ідентичні поняття» [2, с. 64].

Плутанина навколо понять «захист» та «охорона» прав є цілком логічною з огляду на невизначеність цих понять і в тлумачних словниках. Зокрема, відповідно до Тлумачного словника В. Даля «захист» – це «заступництво» 3. С. І. Ожегов визначає поняття «захищати» як «охороняючи, захистити від замахів, від ворожих дій, від небезпеки» [4, с. 196]. У той же час «охорона» означає «берегти, оберігати, захищати, тримати в цілісності, спасати» [5, с. 774], а також «слідкувати, щоб не зробили шкідливого кому-небудь або чому-небудь» [6, с. 234]. Таким чином, захист в соціально-філософському розумінні представляє собою охорону, а охорона, в свою чергу, – захист. Цікаво відмітити, що в Словнику синонімів досліджувані поняття також вживаються як синоніми, тобто можуть бути взаємно замінюваними в залежності від контексту. Водночас, в деяких тлумачних словниках вказується, що захист чого-небудь здійснюється в процесі охорони, в той час як «охороняти» визначається як «відноситися з обережністю, берегти». Відтак, наявними є розбіжності й у самому тлумаченні зазначених понять: одні дослідники російської, української мови вважають, що вказані терміни є тотожними і можуть визначатися один через одного; інші – процес захисту включають до складу охорони як один з його складових елементів. Відповідно і в правовій сфері можна спостерігати такий підхід.

Вважаємо, що не можна погодитися з тим, що в правовій сфері ці поняття є тотожними та взаємно замінюваними. Аналіз викладених вище точок зору, а також діючого законодавства показує, що охорона – це більш ширше за своїм змістом поняття, яке може в деяких випадках включати в себе захист. Слід погодитися, що семантичне значення слова «охорона» – захищати від посягань, разом із тим охорона може здійснюватися двома шляхами: 1) встановлення

мір належної та обов'язкової поведінки, визначення засобів, способів, заходів з дотримання цих мір; 2) захист порушених прав, їх відновлення у разі недотримання встановлених правил поведінки. Таким чином, охорону прав можна розглядати в широкому розумінні як сукупність правових заходів, що спрямовані на попередження, профілактику правопорушень, а у разі їх порушень – захист. Водночас, з урахуванням того, що в трудовому праві питання захисту трудових прав вирішується в процесі розгляду трудових спорів, тобто має свій характерний тільки йому процес й ознаки, – вважаємо, що в трудовому праві у вузькому розумінні слід казати про два окремі правові явища: охорона трудових прав та їхній захист. Обґрунтовується вказана позиція тим, що: по-перше, трудове право має низку інститутів, окремо спрямованих на профілактику правопорушень суб'єктивних трудових прав (прикладом є охорона праці, встановлення порядку укладення та розірвання трудових договорів тощо), а також інститут, окремо спрямований на захист суб'єктивних трудових прав (вирішення індивідуальних трудових спорів, вирішення колективних трудових спорів); по-друге, аналіз норм трудового права дозволяє казати про те, що у вузькому розумінні охорона не включає в себе захист трудових прав. Водночас, Кодексом законів про працю України встановлено, що «законодавство про працю встановлює високий рівень умов праці, всемірну охорону трудових прав працівників» [7]. Отже, діюче трудове законодавство під охороною трудових прав розуміє комплекс заходів та засобів, за допомогою яких встановлюються трудові права, визначається порядок їх реалізації, забезпечується їхнє дотримання. Звідси – діюче трудове законодавство охорону трудових прав розуміє широко, включаючи до нього і безпосередній захист трудових прав. Важливо при цьому відмітити, що в проекті Трудового кодексу В. Г. Хара, Я. М. Сухого та О. М. Стояна [8], на відміну від діючого законодавства про працю, поняття «охорона» вживається тільки у контексті заходів з охорони праці (наприклад, задля забезпечення охорони здоров'я). Водночас, у проекті підкреслюється необхідність захисту трудових прав як працівників, так і роботодавців, гарантується захист працівників від незаконного звільнення, захист від безробіття, судовий захист трудових прав, честі, гідності учасників трудових відносин. Слід вказати на те, що Конституція України теж встановлює право саме на захист прав та свобод людини і громадянина, а охорона виступає не як право людини чи громадянина, а як обов'язок держави щодо збереження певних цінностей (наприклад, цінністю виступає здоров'я населення, цінністю виступає материнство тощо).

Стосовно того, що одночасне вживання вказаних понять певним чином ускладнює не тільки усвідомлення процесів, що відбуваються в межах їхнього змісту, але й перешкоджають належній реалізації прав вже наголошувалося в юридичній літературі, внаслідок чого було запропоновано взагалі відмовитися від одного з термінів. «Законодавець не проводить чіткого розрізнення між цими двома термінами («захист» та «охорона»). З огляду на це, застосування цих двох термінів у законодавстві та їх довільне тлумачення науковцями певним чином заплутує правозастосовну практику та спричиняє плутанину в термінологічному апараті юридичної науки. Доцільним є відмовитися від використання терміна «охорона» та використовувати і в законодавстві, і в правозастосовній практиці термін «захист». Тим більше, що в словнику української мови «захист» визначається як заступництво, охорона, підтримка» [9, с. 9]. Ми не згодні з вказаною позицією, оскільки обидва поняття вже міцно увійшли в юридичну термінологію та вилучення одного з них штучним шляхом ще більше ускладнить праворозуміння. Тим більше, що завжди знайдуться прихильники вилучення поняття «захист» замість «охорони», чи будуть вноситися

Сутність та зміст захисту й охорони трудових прав у законодавстві України

пропозиції щодо заміни вказаних понять якимось іншим. Отже, такий шлях — це створення нового поля для правових дискусій та відволікання науковців від більш реальних проблем забезпечення прав людини і громадянина. Водночас, слід погодитися з тим, що вживання вказаних понять потребує узгодження. Саме підхід до поступового витіснення поняття «охорона» з трудового законодавства та застосування тільки терміну «захист» ми спостерігаємо в проекті Трудового кодексу України. Він є вдалим, оскільки в такий спосіб захист трудових прав працівників визначається як конкретна діяльність по забезпеченню дотримання проголошених та гарантованих прав. Наприклад, у ст. 120 вказаного проекту право на захист від незаконного звільнення в проекті розкривається як право на «надання їм (працівникам) можливості подати докази щодо рівня кваліфікації, продуктивності праці, сумлінного ставлення до виконання обов'язків, правомірності своїх дій чи бездіяльності, дати пояснення з приводу допущених порушень чи неналежного виконання обов'язків» [8].

Отже, поняття «захист» та «охорона» не є чітко визначеними та розмежованими за своїм змістом та сутністю, наявними є розбіжності у самому тлумаченні зазначених понять: одні дослідники російської, української мови вважають, що вказані терміни є тотожними і можуть визначатися один через одного, інші — процес захисту включають до складу охорони як один з його складових елементів. Відповідно і в правовій сфері чіткого визначення співвідношення понять охорона та захист прав на сьогодні не існує. Аналіз багатьох точок зору та діючого законодавства, положень Конституції України, трудового законодавства, а також проекту Трудового кодексу свідчить про те, що охорона — це більш ширше за своїм змістом поняття, яке може в деяких випадках включати в себе захист. Діюче трудове законодавство під охороною трудових прав розуміє комплекс заходів та засобів, за допомогою яких встановлюються трудові права, визначається порядок їх реалізації, забезпечується їхнє дотримання. Звідси — діюче трудове законодавство охорону трудових прав розуміє широко, включаючи до нього і безпосередній захист трудових прав.

Водночас, перед сучасною наукою трудового права стоїть завдання реформування трудового законодавства і законодавець йде шляхом його розвитку та забезпечення відповідності обставинам сучасності, узгодження вживаних понять та чіткого усвідомлення їхнього співвідношення, зокрема, в проекті Трудового кодексу спостерігається поступове витіснення поняття «охорона» з трудового законодавства та застосування тільки терміну «захист». Такий підхід є вдалим для подальшого розвитку механізму захисту прав, оскільки в такий спосіб захист трудових прав працівників визначається як конкретна діяльність по забезпеченню дотримання проголошених та гарантованих прав.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
2. Темченко В. Особливості юридичного змісту термінів «захист» та «охорона» у механізмі забезпечення прав людини / В. Темченко // Вісник Академії управління МВС. — К, 2007. — № 2–3. — С. 58–65.
3. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4-х томах / Даль В. И. — М. : Русский язык, 1999. — Т. 1. — 699 с.
4. Ожегов С. И. Словарь русского языка / Ожегов С. И. ; [под ред. докт. филол. наук, проф. Н. Ю. Шведовой]. — М. : Русский язык, 1984. — 797 с.
5. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4-х томах / Даль В. И. — М. : Русский язык, 1979. — Т. 2. — 780 с.

6. Габучан К. В. Учебный толковый словарь русского языка / Габучан К. В. — М. : «Русский язык», 1988. — 441 с.

7. Кодекс законів про працю України // Відомості Верховної Ради України. — 1971. — № 50. — Ст. 375.

8. Проект Трудового кодексу України // [Електронний ресурс]. — Режим доступу — http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=30947.

9. Веприцький Р. С. Правове регулювання захисту соціально-економічних прав людини в сфері праці : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.05 — Харків : ХНУВС, 2008. — 22 с.

Вавженчук С. Я. Сутність та зміст захисту й охорони трудових прав у законодавстві України

Стаття присвячена вивченню значення та змісту вживаних в діючому українському законодавстві понять «охорона» та «захист» прав, їх співвідношення між собою. Визначаються підходи до вказаного співвідношення науковців різних галузей права, аналізуються положення Конституції України, інших законів. З'ясовується, чи існує проблема невизначеності цих понять в проекті Трудового кодексу України.

Ключові слова: охорона прав, захист прав, механізм забезпечення прав людини, обов'язок держави.

Вавженчук С. Я. Сущность и содержание защиты и охраны трудовых прав в законодательстве Украины

Статья посвящена изучению значения и содержания применяемых в действующем украинском законодательстве понятий «охрана» и «защита» прав, их соотношение между собой. Определяются подходы к указанному соотношению ученых различных отраслей права, анализируются положения Конституции Украины, других законов. Выясняется, существует ли проблема неопределенности этих понятий в проекте Трудового кодекса Украины.

Ключевые слова: охрана прав, защита прав, механизм обеспечения прав человека, обязанность государства.

Vavzhenchuk S. The essence and content of protection and preservation of labor rights in the legislation of Ukraine

Article is devoted the meaning and content used in the Ukrainian legislation the concepts of «preservation» and «protection» of rights, their correlation to each other. Defines an approach to a specified correlation of scientists from different branches of law, reviewed the provisions the Constitution of Ukraine and other laws. The problem of uncertainty of these concepts in the draft Labour Code of Ukraine becomes clear.

Key words: preservation of rights, protection of rights, mechanism to ensure human rights, the duty of the state.